

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АФОНОВ РОМАН ПЕТРОВИЧ

УДК 658:351.863(502.3):669

**АДАПТИВНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ
МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Запоріжжя – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Класичному приватному університеті, м. Запоріжжя.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
МЕТЕЛЕНКО Наталя Георгіївна,
Запорізький національний університет,
Інженерний навчально-науковий інститут,
завідувач кафедри інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
АНДРУШКІВ Богдан Миколайович,
Тернопільський національний технічний університет
ім. Івана Пулюя МОН України,
професор кафедри управління
інноваційною діяльністю та сферою послуг;

доктор економічних наук, професор
ХРАПКІНА Валентина Валентинівна,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія», м. Київ,
професор кафедри маркетингу та управління бізнесом.

Захист дисертації відбудеться «23» грудня 2020 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.01 у Класичному приватному університеті за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 222.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 114.

Автореферат розісланий «21» листопада 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Трохимець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Важливим аспектом сталого розвитку економіки України є поступове її наближення до високорозвинених країн Європи та світу. Щодо досвіду трансформаційних процесів, то особливе занепокоєння викликають системні ознаки економічної та екологічної криз на промислових підприємствах металургійної галузі як бюджетоутворюючої для національної економіки й промислових регіонів Сходу України. Відтак, актуальним є дослідження організаційно-економічного механізму функціонування металургійних підприємств, методичного забезпечення, законодавчого й нормативно-правового регулювання їх економіко-екологічної безпеки, що в умовах формування новітньої парадигми управління підприємствами потребують розробки відповідного інструментарію управління.

Проблеми та особливості функціонування металургійних підприємств, складові національної безпеки й безпеки підприємства, зокрема економічної та екологічної її компонент, а також законодавче й нормативно-правове унормування проаналізовано та відображено в працях таких відомих учених, як: Т. А. Акімова, О. І. Амоша, Н. М. Андреєва, Б. М. Андрушків, В. О. Ареф'єв, Н. Ю. Брюховецька, І. П. Булеєв, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, О. С. Власюк, М. П. Войнаренко, Д. К. Воронкова, В. М. Геєць, В. П. Горбулін, О. В. Коваленко, Г. Ю. Кучерова, О. М. Ляшенко, Н. Г. Метеленко, О. В. Покатаєва, С. Ф. Покропивний, А. А. Садеков, К. С. Салига, А. Г. Семенов, О. І. Трохимець, В. В. Хаскін, М. А. Хвесик, В. В. Храпкіна та ін.

Проте, незважаючи на багатогранність наукових досліджень, досі процес формування цілісного теоретико-методичного фундаменту побудови адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств у контексті національної та регіональної державної політики потребує подальших наукових пошуків і розгляду економічної безпеки металургійного підприємства водночас і в екологічному контексті через агрегування та інтегрування цих складових у напрямі постійного вдосконалення. Більше того, сучасні виклики, що постають перед підприємствами гірничо-металургійного комплексу, потребують обґрунтування заходів економіко-екологічного спрямування з урахуванням принципу екологічної зумовленості та підсилення сталості екосистем, що зумовлює актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідних робіт Класичного приватного університету «Формування механізмів стабілізації функціонування промислових підприємств на засадах антикризового управління» (номер державної реєстрації 0116U000799) та Інженерного інституту Запорізького національного університету «Теоретичні, методологічні та організаційно-

правові заходи фінансового управління підприємницькими структурами (за видами економічної діяльності) в умовах об'єднання територіальних громад» (номер державної реєстрації 0118U002398, 2018–2019 рр.). Особистий внесок автора полягає в обґрунтуванні науково-методичного підходу до формування адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою промислових підприємств.

Мета й завдання дослідження. *Метою дослідження є розвиток теоретичних положень і методичних підходів та розробка практичних рекомендацій з удосконалення адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств.*

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- розвинути теоретичні положення щодо функціонування господарського механізму промислових підприємств в умовах нестабільності;
- ідентифікувати економічну та екологічну компоненти безпеки промислового підприємства в контексті державної політики;
- розвинути концептуальні основи адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійного підприємства;
- здійснити моніторинг економіко-екологічної безпеки підприємств ГМК України у світовому економічному просторі;
- провести індикаторне оцінювання економіко-екологічної безпеки металургійних підприємств Східного регіону України;
- удосконалити методичний підхід до адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств;
- розробити прикладний інструментарій забезпечення, регулювання та адаптації в управлінні економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств.

Об'єктом дослідження є процеси адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств.

Предметом дослідження є теоретичні положення, методичні підходи та практичні рекомендації з удосконалення адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано комплекс методів дослідження: *аналізу і синтезу, діалектичний* – під час встановлення етимології понять, визначень і термінів, у тому числі під час формулювання оновленого поняття «економіко-екологічна безпека промислового підприємства» (підрозділи 1.1, 1.2); *спостереження, порівняння* – для визначення етапів законодавчого процесу щодо унормування окремих напрямів галузей права (екологічного, податкового, господарського) (підрозділи 1.2, 3.2); *системного аналізу, формалізації складних структур* – для моніторингу й аналізу макроекономічних показників України у світовому економічному просторі та показників розвитку промисловості країни в контексті забезпечення економічної безпеки (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2); *статистично-економічний* – для

вивчення стану національної економіки загалом та гірничо-металургійної галузі зокрема (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2); *графічний і табличний* – для унаочнювання аналітичних даних та отриманих результатів (розділи 1–3); *експертного оцінювання та економіко-математичного моделювання, багатofакторного й трендового аналізу* – під час дослідження фінансово-економічних показників діяльності підприємств ГМК (підрозділи 2.3, 3.1); *морфологічного аналізу* – для розробки прикладного інструментарію приведення у відповідність внутрішнього й зовнішнього середовища металургійних підприємств до сучасних умов господарювання (підрозділ 2.3); *регресійного аналізу* – для економічного обґрунтування запропонованої структурно-функціональної моделі, вирішення завдань адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств, встановлення залежностей між показниками діяльності ідентичних металургійних підприємств (підрозділ 2.3); *економіко-математичного моделювання, функціонально-вартісного аналізу (ФВА)* – для формування інтегрального показника економіко-екологічної безпеки ідентичних металургійних підприємств (підрозділ 2.3); *інтегрального оцінювання* – для виявлення кількісних і якісних характеристик досліджуваних об'єктів (розділи 2–3); *аналізу і синтезу, абстрактно-логічний* – для теоретичних узагальнень, формування висновків за результатами проведеного дослідження та пропозицій щодо вдосконалення механізму економіко-екологічної безпеки промислового підприємства, справляння екологічного податку та адміністрування утилізаційного збору, норм чинного законодавства (розділи 1–3).

Інформаційною базою дослідження є наукові праці провідних учених, законодавчі й нормативно-правові акти України; статистичні матеріали Державної служби статистики України; інформаційно-статистичні матеріали Державної податкової служби України; інформаційні бази даних відкритого доступу міністерств і відомств; статистичні й аналітичні матеріали Світового банку та World Steel Association (англ.); інформаційно-аналітичні матеріали експертів і фахівців різних галузей господарства країни; інтернет-ресурси; відкриті дані і звітність великих підприємств ГМК України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розвитку теоретичних та науково-методичних положень з удосконалення адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств. Основні положення, які відображають наукову новизну дослідження та винесені на захист, є такими:

удосконалено:

– структуровану модель господарського механізму промислового підприємства, яка, на відміну від існуючих, ґрунтується на сумісному використанні фундаментальних підходів теорії управління відкритими соціально-економічними системами, що адаптовані до сучасних вимог господарювання; враховує виявлені передумови та принципи його

реформування на підставі трансформування складової виробничих відносин у напрямі регулювання діяльності й розвитку;

– концептуальний підхід до формування адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійного підприємства в контексті національної та регіональної державної політики, який, на відміну від існуючих, базується на економіко-екологічній компоненті безпеки, що впливає через взаємозумовленість категорій «ризик – загроза – небезпека» на зміну рівноважної стійкості металургійного підприємства в системі «підприємство – регіон – галузь»;

– структурно-функціональну модель адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств, яка, на відміну від існуючих, включає законодавчий і нормативно-правовий коригуючі механізми, що забезпечують отримання оптимального доходу бюджету від екологічного податку та «утилізаційного збору» й регулювання та розвиток металургійних підприємств у напрямі екологізації виробництва;

набули подальшого розвитку:

– трактування сутності полісемічного поняття «економіко-екологічна безпека промислового підприємства», що відображає динамічний стан ресурсів металургійного підприємства, для якого характерні стійкість його економічних інтересів; прозорість діяльності й ефективність результатів, зумовлених процесом постійного вдосконалення техніко-технологічного потенціалу шляхом реалізації корпоративних місії та стратегії, що в підсумку забезпечує його сталий розвиток в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз за обов'язковості дотримання принципу екологічної зумовленості виробництва;

– концептуальна модель адаптивного управління економіко-екологічною безпекою, яка включає як невід'ємні складові науково-методичний підхід до оцінювання рівня економіко-екологічної безпеки підприємств, згрупованих за встановленими характерними ознаками, і прикладний інструментарій приведення внутрішнього й зовнішнього середовища металургійного підприємства у відповідність до сучасних вимог економіко-екологічної безпеки підприємств ГМК, який, на відміну від існуючих, ґрунтується на багатовимірному моніторингу макроекономічних показників України у світовому економічному просторі та встановленні залежності ВВП від інтенсивності розвитку металургійної й суміжних галузей; індикаторному оцінюванні економіко-екологічної безпеки (за допомогою систем актуальних індикаторів та специфічних індикаторів, сформованих відповідно до принципу «інформаційної доступності») ідентичних металургійних підприємств Східного регіону України;

– науково-методичний підхід до адаптації внутрішнього й зовнішнього середовища металургійного підприємства до сучасних вимог господарювання, оригінальність якого полягає в логічному поєднанні економетричних методів, методу експертних досліджень та прикладного інструментарію інтегрального

оцінювання, регулювання екологічної складової, справляння й адміністрування «утилізаційного збору», який надає змогу здійснювати структурування інформаційних потоків у напрямі досягнення економіко-екологічної безпеки (прагнення до стану «абсолютна безпека») та зорієнтований на дотримання принципу екологічної зумовленості виробництва.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані теоретичні положення дисертаційної роботи доведено до рівня конкретних методик і рекомендацій щодо адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств.

Наукові результати, висновки й рекомендації дослідження пройшли апробацію та прийняті до використання, зокрема, на ТОВ «СяйвоМет» під час впровадження прикладного інструментарію приведення у відповідність внутрішнього й зовнішнього середовища металургійних підприємств до сучасних умов господарювання (довідка від 17.03.2020); на ТОВ «Метпромсервіс» при використанні структурно-функціональної моделі адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою та при формуванні стратегії розвитку підприємства (довідка від 20.04.2020); на ПрАТ «Дніпроспецсталь» при ідентифікації ризиків втрати безпеки з метою їх локалізації та запровадження заходів з протидії впливу чинників, що синтезують ризики й загрози економіко-екологічній безпеці підприємства (довідка від 27.05.2020); у роботі Запорізької обласної державної адміністрації при формуванні пропозицій щодо впровадження на рівні державного управління процесів уніфікації й кодифікації законодавчих актів екологічної правової бази; міжбюджетного регулювання надходжень з екологічного податку (довідка від 15.06.2020).

Результати дисертаційної роботи використовують у навчальному процесі Класичного приватного університету під час викладання дисциплін «Економіка підприємства», «Податковий менеджмент», «Стратегічне управління підприємством», «Економічна безпека підприємства» (довідка № 80 від 19.05.2019).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною працею, у якій викладено авторський підхід до формування адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств. Наукові положення, висновки та рекомендації, що винесені на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у роботі використано лише ті результати, які належать автору особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційної роботи виголошено та обговорено на міжнародних науково-практичних конференціях, таких як: Міжнародна науково-практична конференція «Вплив цифрової освіти на розвиток людського капіталу» (м. Запоріжжя, 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Теорія і практика: проблеми і

перспективи – 2020» (м. Маріамполь, Литва, 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Економіка та менеджмент у період цифрової трансформації бізнесу, суспільства і держави» (м. Запоріжжя, 2020 р.); II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аналізу, аудиту, звітності і оподаткування в умовах євроінтеграції» (м. Ужгород, 2020 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України» (м. Кропивницький, 2020 р.).

Публікації. За результатами дисертації опубліковано 14 наукових праць загальним обсягом 7,22 д. а. (з них 7,14 д. а. належить особисто автору), у тому числі: 3 – розділи у вітчизняних колективних монографіях, 6 – статті в наукових фахових виданнях України, 5 – матеріали конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і 19 додатків. Загальний обсяг роботи – 279 сторінок, з них основний текст – 198 сторінок, список використаних джерел – 24 сторінки, додатки – 20 сторінок. Робота містить 30 таблиць, 16 рисунків. Список використаних джерел включає 210 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертаційної роботи; зазначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; вказано особистий внесок здобувача; наведено дані про апробацію та публікації.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методичні основи адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств»* – структуровано модель господарського механізму промислового підприємства, яка враховує встановлені передумови та принципи його реформування; визначено сутність полісемічного поняття «економіко-екологічна безпека промислового підприємства»; обґрунтовано концептуальний підхід до формування адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств у контексті національної та регіональної державної політики; запропоновано концептуальну модель адаптивного управління економіко-екологічною безпекою й обґрунтовано її невід'ємні складові.

Доведено, що модель господарського механізму регулювання діяльності та розвитку промислового підприємства відображає спосіб ведення господарства з властивою йому системою форм і методів управління, форм економічних зв'язків та організації виробництва, реформування якого є логічним наслідком перетворення системи виробничих відносин. До системних

складових адаптивного організаційно-економічного механізму регулювання діяльності та розвитку промислового підприємства належать такі: організаційна; економічна; соціально-психологічна; техніко-технологічна; інформаційна; екологічна. Вони є невід'ємними та забезпечують динамічну рівновагу.

Опрацювання визначальних законодавчих актів України, наукових результатів провідних вітчизняних та зарубіжних учених надало змогу запропонувати концептуальний підхід до формування адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств у контексті національної й регіональної державної політики та обґрунтувати, що сучасний стан промисловості вимагає розглядати економічну безпеку промислового підприємства разом з екологічним контекстом через агрегування та інтегрування цих складових, оскільки Україна наблизилася до граничної межі екологічної ємності навколишнього природного середовища. Вітчизняні підприємства, насамперед підприємства ГМК, повинні поступово й неухильно вживати заходів екологічного спрямування, метою яких є досягнення відповідності їх виробництва принципу екологічної зумовленості, тобто спрямованості «на підтримку або підсилення сталості екосистем». Відповідно до нього економічні механізми повинні створювати умови для заохочення підприємців до одержання прибутку завдяки поліпшенню екологічних результатів.

В авторське визначення поняття «економіко-екологічна безпека промислового підприємства» вкладено такий зміст: це збереження стійкого фінансового стану суб'єкта господарювання; забезпечення процесу обмеження негативного впливу на навколишнє природне середовище, що має супроводжуватися зменшенням обсягів утворюваних відходів, викидів, скидів та розвитком і обов'язковістю впровадження механізмів їх рециклінгу, знешкодження й утилізації.

З метою упорядкування справляння екологічного податку та підвищення відповідальності суб'єктів господарювання і їх зацікавленості в оновленні технологій та обладнання; започаткування загального переналаштування промислового виробництва, зважаючи на необхідність побудови економічної політики країни з урахуванням економіко-екологічного вектора розвитку металургійних підприємств, обґрунтовано напрям формування прикладного інструментарію адаптивного методичного підходу до оцінювання рівня економіко-екологічної безпеки металургійного підприємства та розроблено етапи формування прикладного інструментарію приведення у відповідність внутрішнього й зовнішнього середовища функціонування металургійних підприємств до сучасних вимог господарювання (рис. 1).

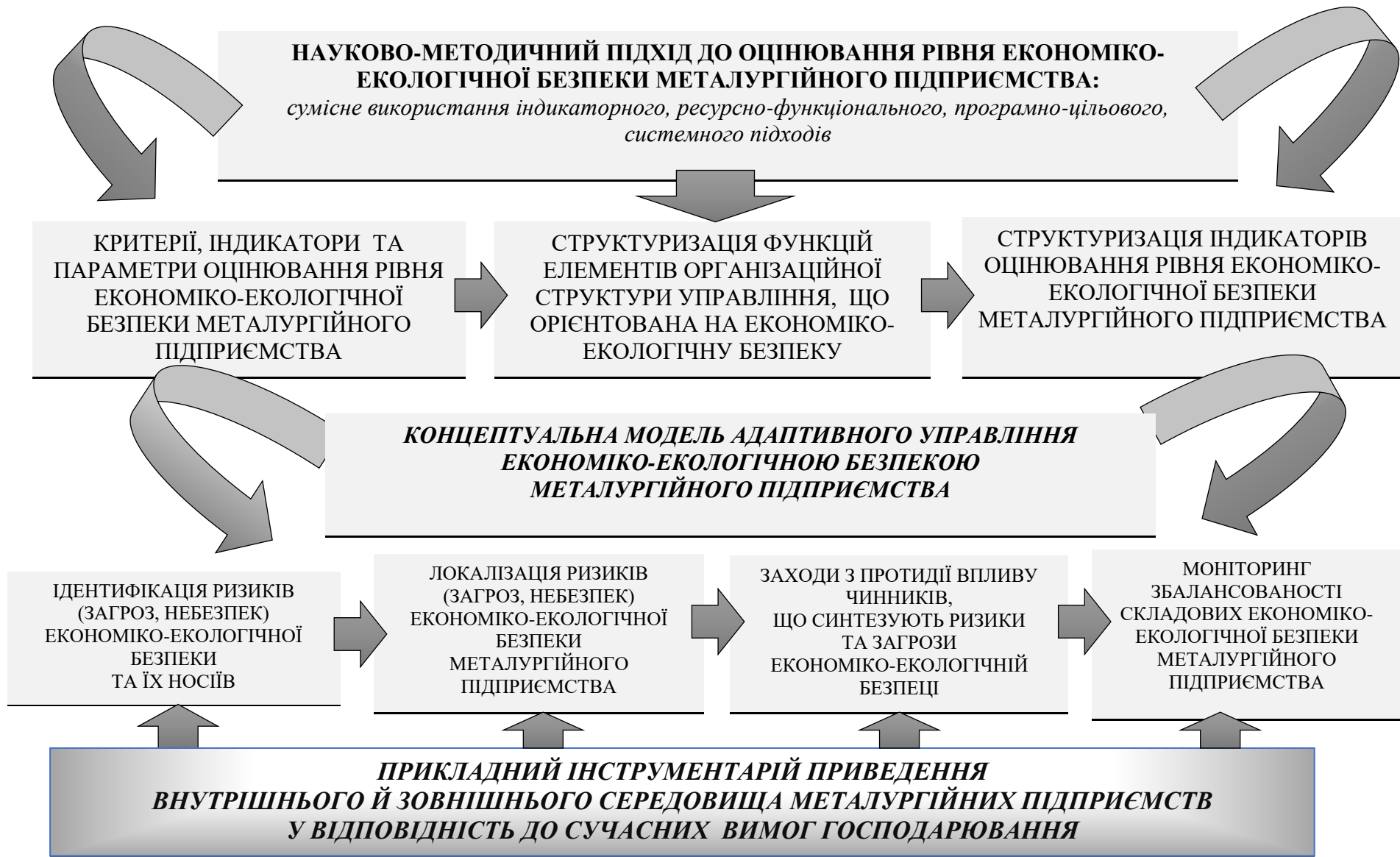

Рис. 1. Концептуальна модель адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійного підприємства

У другому розділі – «Методичні підходи до управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств» – здійснено моніторинг економіко-екологічної безпеки підприємств ГМК України у світовому економічному просторі; виконано дослідження та індикаторне оцінювання економіко-екологічної безпеки металургійних підприємств Східного регіону України в контексті державного регулювання й збереження національних інтересів економічними та адміністративними методами; побудовано структурно-функціональну модель адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств Східного регіону України.

Результати багатовимірного аналізу (на підставі даних, зокрема, Світового банку, Світової асоціації виробників сталі) стану розвитку металургійної галузі, виробництва та використання сталі в Україні й у країнах світу (табл. 1) за тривалий у часі період та осмислення його результатів надали підстави стверджувати, що переробка металопродукції на дорогі, високоточні види продукції з високою доданою вартістю залежить від кількості спожитої сталі й потужно прямо чи опосередковано впливає на результати економічної діяльності країни, галузі, регіону, окремого підприємства, а також на забезпечення добробуту громадян.

Таблиця 1

Виробництво сталі на душу населення в окремих країнах світу

Країна/роки	1990		2018		2018 до 1990, %	
	Кількість населення, млн осіб	Виробництво сталі на душу населення, кг	Кількість населення, млн осіб	Виробництво сталі на одну особу населення, кг	За кількістю населення	За виробництвом сталі на одну особу населення
Україна	51,9	1013	42,4	500	81,7	49,0
Великобританія	57,2	327	66,3	110	115,9	33,6
Німеччина	79,9	630	82,7	513	103,5	81,4
Франція	58,2	337	66,9	230	114,9	68,2
Італія	56,7	459	60,5	405	106,7	88,2
США	250,1	348	327,2	265	130,8	76,1
Японія	123,5	891	126,8	823	102,7	92,4
Китай	1135,0	55	1393,0	666	122,7	1210
Південна Корея	42,9	538	51,5	1408	120,0	261,7
Туреччина	53,9	174	82,3	453	152,7	260,3
Бразилія	149,0	138	209,5	169	140,6	122,5
Індія	873,3	17	1352,6	81	154,9	476,5
Російська Федерація	148,3	604	146,5	491	98,8	81,3
Усього (світ)	5281,3	146	7594,3	239	143,5	163,7

Негативні наслідки спаду металургійної галузі в Україні, що, зокрема, спостерігається за результатами аналітичних досліджень динаміки обсягів експорту та імпорту товарів і послуг, переконливо доповнюються оцінкою зіставлення показників ВВП у країнах – виробниках сталі. Доведено, що чим більше країна споживає сталі для її переробки на дорогі високотехнологічні види продукції з високою часткою доданих вартостей, тим більше зростають

обсяги ВВП. Високий кореляційний взаємозв'язок між обсягами споживання сталі і ВВП чітко прослідковується на прикладі Німеччини, Японії, Південної Кореї, Китаю, а також з негативним результатом в Україні, Бразилії та Індії. Складність і небезпечність сучасних умов діяльності металургійних підприємств актуалізує необхідність удосконалення методичних підходів до оцінювання економіко-екологічної безпеки.

Доведено, що, враховуючи специфіку адміністрування екологічних платежів в Україні, доцільно системно використовувати досвід розвинених країн щодо встановлення пільгових преференцій промисловим підприємствам, які активно впроваджують природоохоронні системи у виробництві, реалізуючи екосистемний підхід. Однією з проблем України є фізичне та моральне зношення основних засобів у всіх галузях національної економіки, що є системною проблемою не лише екологічного характеру.

Обґрунтовано, що формування прикладного інструментарію приведення у відповідність внутрішнього й зовнішнього середовища металургійних підприємств до сучасних вимог господарювання повинно ґрунтуватися на використанні системного підходу до групування металургійних підприємств за встановленими ознаками ідентичності; індикаторного підходу в частині формування актуальних індикаторів оцінювання економіко-екологічної безпеки металургійного підприємства; ресурсно-функціонального підходу в частині формування нормативного механізму оцінювання ступеня ризику господарських операцій з металобрухтом, що є компенсатором втрати (збереження) фінансової стійкості металургійного підприємства; програмно-цільового підходу в частині вдосконалення механізму справляння екологічного податку металургійними підприємствами з метою регулювання виробничої діяльності в напрямі інноваційного розвитку через техніко-технологічну складову виробництва.

На підставі дослідження механізму справляння екологічного податку групою ідентичних підприємств металургійної галузі Східного регіону України (ПАТ МК «Запоріжсталь», ПрАТ «Азовсталь», ПрАТ ММК ім. Ілліча) встановлено, що існує щільний зв'язок між показниками випуску продукції (у натуральних одиницях) та показниками фактичної сплати податку (табл. 2), що дає підстави стверджувати таке: незмінні техніко-технологічні умови функціонування підприємства та стійке зростання обсягів виробництва є передумовами зростання обсягів платежів з екологічного податку, що є об'єктом моніторингу з боку контролюючих органів як у період проведення документальних перевірок платників податків, так і в періоди подання фінансової, статистичної та іншої звітності. За умови вдосконаленого підходу до розрахунку суми екологічного податку (з урахуванням наявності (відсутності) техніко-технологічних змін у процесі виробництва продукції ідентичними підприємствами Східного регіону України), забезпечується адекватність нарахувань та справляння екологічного податку,

що позитивно впливає на формування доходів державного та місцевих бюджетів України.

Таблиця 2

**Оцінна динаміка умовної відповідності обсягів промислової продукції
рівню сплаченого екологічного податку**

Вид продукції	Реалізовано випущеної промислової продукції, тис. т				Відхилення	
	2016	2017	2018	2019	(+/-) тис. т.	ТР, % (базовий)
Чушковий чавун	1392	1689,0	2717,0	2074	682	148,9
Сляби	711	1146,0	1320,0	1941	1230	272,9
Квадратна заготовка	320	667,0	1356,0	1136	816	355
Плаский прокат	6854	7328,0	7981,0	7673	819	111,9
Довгий прокат	1937	1209,0	1493,0	1427	-510	73,7
Трубна продукція	7	143,4	142,0	163	156	2328,6
Загальний показник випуску	11221	12182	15009	14414	-	128,5
	Сплата екологічного податку, всього, тис. грн				Відхилення	
	2016	2017	2018	2019 (приведені умови)*	тис. грн	%
	177596	210987	238061	226002	48408	127,3

Доведено, що оптимізаційний захід регулювання діяльності металургійного підприємства шляхом запровадження «утилізаційного збору» як компенсаційного механізму є невід'ємною складовою розробленої структурно-функціональної моделі адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств Східного регіону України, яка охоплює теоретико-методичний інструментарій, прикладний інструментарій, оцінювально-аналітичний інструментарій, що включає функції множинної лінійної регресійної моделі й розрахунок ППЕЕБ; доводить адекватність системи актуальних індикаторів оцінювання економіко-екологічної безпеки; ґрунтується на диференціації режимів функціонування металургійного підприємства відповідно до фактичного рівня його економіко-екологічної безпеки та рекомендованих (відповідно до сучасних умов функціонування металургійних підприємств) граничних значень актуальних індикаторів і їх вагових коефіцієнтів.

У **третьому розділі** – «Удосконалення адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств» – розроблено прикладний інструментарій регулювання законодавчої та нормативно-правової бази розвитку металургійних підприємств у напрямі економіко-екологічної безпеки; обґрунтовано організаційно-фінансові, нормативно-правові основи формування адаптивного компенсаційного механізму справляння та адміністрування «утилізаційного збору» як прикладної складової економіко-екологічної безпеки металургійного підприємства; розроблено науково-

методичний підхід до адаптації внутрішнього й зовнішнього середовища металургійного підприємства до сучасних умов господарювання.

Структуровано прикладний інструментарій регулювання законодавчої та нормативно-правової бази розвитку металургійних підприємств у напрямі економіко-екологічної безпеки (рис. 2) з метою впровадження на рівні державного управління процесів уніфікації й кодифікації законодавчих актів екологічної правової бази країни.

Рис. 2. Прикладний інструментарій регулювання законодавчої та нормативно-правової бази розвитку металургійних підприємств у напрямі економіко-екологічної безпеки

Для сучасної української металургійної галузі характерні декілька особливостей (рис), серед яких, насамперед, потрібно назвати такі: її експортоорієнтованість, а відтак залежність від зовнішніх ринків; надвисокий рівень зносу (як фізичного, так і морального) обладнання; значні матеріаломісткість та енергоємність виробництва; незадовільний марочний і розмірний сортаментний ряд металопродукції; вітчизняні металургійні виробничі підприємства є одними з найбільших забруднювачів навколишнього

природного середовища в країні через використання здебільшого застарілих та з низьким коефіцієнтом корисної дії технологій.

Враховуючи необхідність упорядкування зазначеного питання як для бюджету України, так і для металургійних підприємств, запропоновано впровадження податкового механізму легалізації господарських операцій із заготівлі брухту металів (об'єктом оподаткування якого є операції з постачання) (рис. 3). Розроблено прикладний механізм справляння та адміністрування «утилізаційного збору» в умовах чинного законодавства України та визначено положення, які необхідно впровадити шляхом внесення змін до Податкового кодексу України щодо «утилізаційного збору» як складової адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств.

Рис. 3. Переваги податкового механізму легалізації господарських операцій із заготівлі брухту металу, що діє в умовах перехідного періоду

Доведено адекватність емпіричних досліджень, результатами яких є, *по-перше*, розробка функцій множинної лінійної регресійної моделі ідентичних підприємств металургійної галузі, які побудовані на основі інформаційної бази даних, сформованої за розрахунками системи актуальних індикаторів оцінювання економіко-екологічної безпеки металургійних підприємств, яка надає змогу відобразити фактичний вплив показників (факторів) на результативну ознаку (сума фактично сплаченого екологічного податку залежно від обсягу виробництва в натуральних показниках); *по-друге*, визначення інтегрального показника економіко-екологічної безпеки (ШЕЕБ), алгоритм розрахунку якого ґрунтується на «теорії адитивної цінності», що

варіює в межах зміни обґрунтованих режимів функціонування металургійного підприємства; *по-третє*, на основі сумісного використання індикаторного, ресурсно-функціонального, програмно-цільового, системного підходів та з метою приведення внутрішнього й зовнішнього середовища ідентичних металургійних підприємств у відповідність до сучасних вимог господарювання економічно обґрунтовано доцільність введення «утилізаційного збору» як компенсаторного механізму на перехідний період адаптації бюджетоутворюючих виробників до сучасних умов господарювання та здійснено прогнозування надходжень екологічного податку як джерела фінансування їх інноваційного розвитку.

ВИСНОВКИ

Одержані результати дослідження надали змогу досягти поставленої мети й сформулювати такі основні висновки.

1. Удосконалено структуровану модель господарського механізму промислового підприємства, елементами якої є організаційна структура підприємства та її компоненти; форми і методи управління; важелі управління в напрямі розвитку; механізм стимулювання та колективної мотивації; правове регулювання діяльності; інформаційно-аналітичне регулювання й розвиток. Сумісне використання фундаментальних підходів теорії управління промисловими підприємствами як соціально-економічними системами (адаптованих до сучасних умов господарювання) надало змогу структурувати передумови та сформулювати принципи формування адаптивного організаційно-економічного механізму регулювання діяльності й розвитку промислового підприємства, що включає організаційну, економічну, соціально-психологічну, техніко-технологічну, інформаційну, екологічну складові.

2. Запропоновано концептуальний підхід до формування адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств у контексті національної та регіональної державної політики, який ґрунтується на системному підході до групування металургійних підприємств за встановленими характерними ознаками (за особливостями технологічного процесу; за особливостями техніко-технологічного забезпечення; за територіальною розташованістю; за галузевою класифікацією промисловості; за чисельністю персоналу; за критерієм «великий платник податків»; за організаційно-правовою формою господарювання) у напрямі запровадження світового принципу ведення виробництва «економічно вигідно те, що екологічно безпечно».

3. На підставі систематизації теоретичних підходів обґрунтовано взаємозумовленість категорій «ризик – загроза – небезпека», що є передумовою вдосконалення методики оцінювання рівня економіко-екологічної безпеки та розробки концептуальної моделі адаптивного управління економіко-екологічною безпекою металургійного підприємства, зорієнтованої на

досягнення рівноважної стійкості металургійного підприємства в системі «підприємство – регіон – галузь».

4. На підставі врахування економіко-екологічного вектора міжнародної політики обґрунтовано необхідність внесення змін до законодавства України в частині забезпечення стійкого зростання економіки екологічно невиснажливим способом, що зумовило необхідність уточнення сутності полісемічного поняття «економіко-екологічна безпека промислового підприємства» як динамічного стану ресурсів металургійного підприємства, для якого характерні стійкість його економічних інтересів; прозорість діяльності та ефективність результатів, зумовлених процесом постійного вдосконалення техніко-технологічного потенціалу шляхом реалізації корпоративних місії та стратегії, що в підсумку забезпечує його сталий розвиток в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз за обов'язковості дотримання принципу екологічної зумовленості виробництва.

5. Вирішено багатомірне наукове завдання встановлення стійких залежностей між індикаторами оцінювання рівня розвитку металургійної галузі та показниками зростання економіки в окремих країнах при міждержавному порівнянні, що в сукупності віддзеркалено в показниках виробництва сталі в розрахунку на одну особу населення країни. Запропоновано методичний підхід до ідентифікації економіко-екологічної безпеки підприємств ГМК, який ґрунтується на використанні системного, індикаторного, ресурсно-функціонального та програмно-цільового підходів; включає систему актуальних індикаторів оцінювання економіко-екологічної безпеки, розрахунок яких виконано для групи ідентичних металургійних підприємств Східного регіону України, та систему специфічних індикаторів, сформованих відповідно до принципу «інформаційної доступності» (яка виступає як інформаційна база).

6. Розроблено структурно-функціональну модель адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств, невід'ємними складовими якої є теоретико-методичний та прикладний інструментарій; оцінювально-аналітичний інструментарій, до складу якого включено вдосконалений механізм розрахунку сум екологічного податку з урахуванням його щільного взаємозв'язку зі змінами в господарській діяльності металургійних підприємств (організаційними, економічними, техніко-технологічними) та оптимізаційний захід з регулювання діяльності металургійного підприємства шляхом запровадження «утилізаційного збору» як компенсаційного механізму та прикладного інструменту організаційно-фінансового й нормативно-правового забезпечення економіко-екологічної безпеки металургійних підприємств, що в сукупності надало змогу сформувати морфологічну матрицю отримання оптимального обсягу надходжень до бюджету.

7. Запропоновано науково-методичний підхід до адаптації внутрішнього й зовнішнього середовища металургійного підприємства до сучасних вимог господарювання, оригінальність якого полягає в логічному застосуванні економетричних методів; методу експертних досліджень та прикладного

інструментарію інтегрального оцінювання з диференціацією режимів функціонування металургійного підприємства; механізму регулювання екологічної складової, справляння та адміністрування «утилізаційного збору». Адекватність прикладного інструментарію доведено за допомогою системи емпіричних досліджень для групи ідентичних підприємств Східного регіону України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Афанов Р. П. Функція екологічних податків у державному механізмі забезпечення сталого розвитку економіки. *Екологічний вектор модернізації економіки та освіти – європейський контент сталого розвитку регіонів* : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Н. Г. Метеленко. Запоріжжя, 2016. С. 237–244. *Особистий внесок автора: досліджено питання адміністрування екологічних платежів.* (25,3 д. а./0,16 д. а.)

2. Афанов Р. П. Тенденції розвитку промисловості у напрямку екосистемного інноваційного підходу. *Промисловий менеджмент: теорія і практика* : колективна монографія / за ред. д-ра філос. наук, проф. В. Г. Воронкової, д-ра екон. наук, проф. Н. Г. Метеленко. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. С. 181–189. *Особистий внесок автора: окреслено та обґрунтовано визначальні шляхи подолання екологічної загрози промислового регіону в напрямі інноваційного розвитку.* (21 д. а./0,62 д. а.)

3. Афанов Р. П. Економіко-екологічний механізм реформування металургійної галузі у напрямку фінансової стабілізації. *Промисловий менеджмент: теорія і практика* : колективна монографія / за ред. д-ра філос. наук, проф. В. Г. Воронкової, д-ра екон. наук, проф. Н. Г. Метеленко. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. С. 195–206. *Особистий внесок автора: обґрунтовано необхідність прийняття на законодавчому рівні відповідних заходів регулювання економіко-екологічного механізму підприємств металургійної галузі.* (21 д. а./0,68 д. а.)

Статті в наукових фахових виданнях України

4. Афанов Р. П. Формування складових прикладного інструментарію оцінювання економіко-екологічної безпеки металургійного підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 19. С. 629–637. (0,94 д. а.)

5. Афанов Р. П. Теоретичні підходи до формування механізму управління промисловим підприємством. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36. Ч. 1. С. 187–192. (0,72 д. а.) (*Index Copernicus*)

6. Афанов Р. П. Екосистемні інноваційні підходи як вектор розвитку підприємств промисловості України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та

світове господарство. 2018. Вип. 19/2018. Ч. 1. С. 188–193. (0,88 д. а.) (*Index Copernicus*)

7. Афанов Р. П. Концепція формування механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійного підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 482. Ч. 1. С. 221–227. (0,74 д. а.) (*Index Copernicus*)

8. Афанов Р. П. Стан і динаміка розвитку металургійного виробництва в Україні в контексті міждержавного співставлення. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 2 (51). С. 185–190. (0,64 д. а.) (*Index Copernicus*)

9. Афанов Р. П. Методичні підходи та законодавчо-правове регулювання економіко-екологічної безпеки металургійних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 24/2019. Ч. 1. С. 157–163. (0,87 д. а.)

Матеріали конференцій

10. Афанов Р. П., Метеленко Н. Г. Сучасні проблеми стратегічних галузей промисловості регіону. *Вплив цифрової освіти на розвиток людського капіталу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20–21 листопада 2019 р.). Запоріжжя, 2019. С. 54–57. *Особистий внесок автора: досліджено проблемні питання стратегічних галузей промисловості*. (0,21 д. а./0,16 д. а.)

11. Афанов Р. П. Екологічність промислового виробництва: реалії та перспективи. *Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 14 квітня 2020 р.). Кропивницький, 2020. С. 106–109. (0,21 д. а.)

12. Афанов Р. П. Стратегічні проблеми та цільові орієнтири реформування металургійної галузі в Україні. *Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аналізу, аудиту, звітності і оподаткування в умовах євроінтеграції*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Ужгород, 16 квітня 2020 р.). Ужгород, 2020. С. 9–12. (0,19 д. а.)

13. Афанов Р. П. Управление устойчивым развитием экономического механизма промышленного предприятия. *Theory and practice: problems and prospects: International scientific-practical conference: Book of abstracts* (Marijampole and Kaunas, 21–22 of May 2020). Marijampole and Kaunas, Lithuania, 2020. P. 29–30. (0,21 д. а.)

14. Afonov R. P., Metelenko N. G. Wewnętrzna i zewnętrzna kontrola finansowania instytucji szkolnictwa wyższego. *Економіка та менеджмент у період цифрової трансформації бізнесу, суспільства і держави*: матеріали Ювілейної Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28–29 травня 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 176–179. *Особистий внесок автора: досліджено питання фінансування за рахунок бюджетних коштів*. (0,15 д. а./0,12 д. а.)

АНОТАЦІЯ

Афонов Р. П. Адаптивний механізм управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2020.

Структуровано модель господарського механізму промислового підприємства, яка враховує передумови та принципи його реформування; визначено сутність полісемічного поняття «економіко-екологічна безпека промислового підприємства». Обґрунтовано концептуальний підхід до формування адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств у контексті національної й регіональної державної політики та запропоновано концептуальну модель адаптивного управління економіко-екологічною безпекою, обґрунтовано її невід’ємні складові.

Здійснено моніторинг економіко-екологічної безпеки підприємств ГМК України у світовому економічному просторі; виконано дослідження й індикаторне оцінювання економіко-екологічної безпеки металургійних підприємств Східного регіону України в контексті державного регулювання та збереження національних інтересів. Побудовано структурно-функціональну модель адаптивного механізму управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств і розроблено прикладний інструментарій регулювання законодавчої та нормативно-правової бази розвитку металургійних підприємств у напрямі економіко-екологічної безпеки. Обґрунтовано організаційно-фінансові, нормативно-правові основи формування адаптивного компенсаційного механізму справляння та адміністрування «утилізаційного збору» як прикладної складової економіко-екологічної безпеки металургійного підприємства; розроблено науково-методичний підхід до адаптації внутрішнього й зовнішнього середовища металургійного підприємства до сучасних вимог господарювання.

Ключові слова: металургійне підприємство, економіко-екологічна безпека, екологічний податок, «утилізаційний збір», компенсаційний механізм, екологічна зумовленість виробництва.

АННОТАЦИЯ

Афонов Р. П. Адаптивный механизм управления экономико-экологической безопасностью металлургических предприятий. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Классический приватный университет, Запорожье, 2020.

Структурирована модель хозяйственного механизма промышленного предприятия, которая учитывает предпосылки и принципы его реформирования; определена сущность полисемичного понятия «экономико-экологическая безопасность промышленного предприятия». Обоснован концептуальный подход к формированию адаптивного механизма управления экономико-экологической безопасностью металлургических предприятий в контексте национальной и региональной государственной политики.

Предложена концептуальная модель адаптивного управления экономико-экологической безопасностью металлургического предприятия, неотъемлемыми составляющими которой являются: научно-методический подход к оцениванию уровня экономико-экологической безопасности металлургического предприятия, основанный на совместном использовании индикаторного, ресурсно-функционального, программно-целевого, системного подходов; прикладной инструментарий приведения в соответствие внутренней и внешней среды металлургических предприятий к современным требованиям хозяйствования. Осуществлен мониторинг экономико-экологической безопасности предприятий ГК Украины в мировом экономическом пространстве; выполнены исследования и индикаторное оценивание экономико-экологической безопасности металлургических предприятий Восточного региона Украины в контексте государственного регулирования и сохранения национальных интересов.

Построена структурно-функциональная модель адаптивного механизма управления экономико-экологической безопасностью металлургических предприятий и разработан прикладной инструментарий регулирования законодательной и нормативно-правовой базы развития металлургических предприятий в направлении экономико-экологической безопасности. Усовершенствованный подход к расчету суммы экологического налога (с учетом наличия (отсутствия) технико-технологических изменений в процессе производства продукции идентичными предприятиями Восточного региона Украины) обеспечивает адекватность начислений и взимания экологического налога, позитивно влияет на формирование дохода государственного и местных бюджетов Украины.

Обоснованы организационно-финансовые, нормативно-правовые основы формирования адаптивного компенсационного механизма взимания и администрирования «утилизационного сбора» как прикладной составляющей экономико-экологической безопасности металлургического предприятия; разработан научно-методический подход к адаптации внутренней и внешней среды металлургического предприятия к современным требованиям хозяйствования.

Ключевые слова: металлургическое предприятие, экономико-экологическая безопасность, экологический налог, «утилизационный сбор», компенсационный механизм, экологическая обусловленность производства.

SUMMARY

Afonov R. P. The adaptive mechanism for managing the economic and ecological safety of metallurgical enterprises. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Economics, specialty 08.00.04 – Economics and Management of Enterprises (by economic activities). – Classic Private University, Zaporozhye, 2020.

The model of the economic mechanism of the industrial enterprise which considers preconditions and principles of its reforming is structured; the essence of the polysemous concept «economic and ecological safety of an industrial enterprise» is defined. The conceptual approach to the formation of the adaptive mechanism of management of economic and ecological safety of metallurgical enterprises in the context of national and regional state policy is substantiated and the conceptual model of adaptive management of economic and ecological safety is offered and its integral components are substantiated.

Monitoring of economic and environmental safety of MMC enterprises of Ukraine in the world economic space was carried out; research and indicator assessment of economic and ecological safety of metallurgical enterprises of the Eastern region of Ukraine in the context of state regulation and preservation of national interests was performed.

The structural-functional model of the adaptive mechanism of management of the economic and ecological safety of the metallurgical enterprises is constructed and an application toolkit of regulation of a legislative and normative-legal base of development of the metallurgical enterprises in the direction of the economic-ecological safety is developed. The organizational-financial, normative-legal bases of formation of the adaptive compensatory mechanism of collecting and administration of the «utilization fee» as an applied component of economic and ecological safety of the metallurgical enterprise are substantiated; the scientific and methodical approach of adaptation of internal and external environment of the metallurgical enterprise to modern requirements of managing is substantiated.

Key words: metallurgical enterprise, economic and ecological safety, ecological tax, «utilization fee», compensation mechanism, ecological conditionality of production.

АФОНОВ РОМАН ПЕТРОВИЧ

**АДАПТИВНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ
МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Підписано до друку 11.11.2020

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризографний. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 150 пр. Зам. № 54-2020/21АБ.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008